

РАЗДЕЛ III

СОЦИОЛОГИЯ. СОЦИАЛЬНАЯ ФИЛОСОФИЯ

Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского
Серия «Философия. Культурология. Политология. Социология». Том 24 (63). 2011. № 2. С. 168-174.

УДК 316.4.063.3 + 316.77

ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ ЄДНОСТІ Й РОЗКОЛУ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Балінченко С.П.

Статтю присвячено визначенню особливостей та наслідків реалізації уявлень про національну єдність та розкол у сучасному інформаційному просторі України. Розглянуто правову базу, що спричиняє зрушення у цих уявленнях, зокрема, Стратегію національної безпеки України та Універсал національної єдності, а також механізми поширення міфологем єдності та розколу через ЗМІ. Особливу увагу приділяється стереотипним уявленням про мовну ситуацію в Україні.

Ключові слова: єдність, інформаційний простір, національна безпека.

Предметом дослідження є уявлення про національну єдність і розкол у сучасному інформаційному просторі України. **Метою** статті є виокремлення специфічних рис, притаманних стереотипним уявленням про національну єдність та розкол в Україні, а також особливостей і наслідків реалізації цих фреймів у сучасному інформаційному просторі.

Питання єдності постає для України як комплексна проблема, що містить, крім політичного та соціального аспектів, ще й аксіологічну проблематику інакшості, реалізовану в площинах мови та ідентичності.

Знаходячись з 2004 року, фактично, у біполярній ситуації, з одного боку, суспільство сформувало під тиском інформаційного простору низку стереотипних уявлень про сторони протистояння; а з іншого боку, відбувається поступова дифузія до багатополарності з відновленням інтеграційного концепту національної єдності.

Почасти, дослідженню вказаної проблематики приділяли увагу Д. Борхерс, Б. Вальденфельс, Ф. Кессіді, М. Крепон, Г. Мор, М. Уолцер, й А. Турен в контексті орієнтацій сучасних суспільств, проблем інакшості й ідентичності. Роботи З. Бжезинського, П. Герста, О. Гьоффе, Я. Делея, М. Емстутца, М. Кастельса, К. Шпільмана розкривають особливості правового дискурсу, зокрема, у контексті інтеграційних процесів. Вітчизняні дослідники, такі як А. Колодій, Л. Рябошапка, С. Рутар розглядають питання національної єдності в ключі проблематики громадянського суспільства, формування нації та визначення потенційного впливу результатів законотворчої діяльності на зрушення у суспільстві.

Втім, залишається лише частково вирішеним питання про виникнення міфологем єдності та розколу у суспільному просторі, а також їх вплив на протікання інтеграційних та диференційних процесів у соціумі і на формування Я-концепції країни взагалі.

Розгляд механізмів та особливостей поширення стереотипних уявлень про єдність та розкол через ЗМІ, а також визначення правової бази, що спричиняє зрушення у цих уявленнях та міфологемах потребують використання структурно-функціонального методу. До того ж, аналіз публікацій з проблематики передбачає прогностичний підхід в контексті зіставлення оцінок і передбачень і визначення їх основи.

Стереотипні уявлення мають неабиякий потенціал впливу на орієнтацію суспільства. Георг Мор (Georg Mohr) у своїй статті «Чи потребують сучасні суспільства орієнтацій і чи може їх надати філософія?» виділяє чотири основні імплікації поняття «орієнтація», які потім лягають в основу інтерсуб'єктивних інтерпретацій. Йдеться про самовизначення свого місця, відчуття або знання напрямку, системи співвіднесення й мети [10, с. 74]. Там же він акцентує на умовах орієнтації, називаючи серед них здатність до самолокалізації й саморозвитку, потребу в саморусі.

Отже, істотний змістовний аспект орієнтаційних понять (таких як рівність, єдність нації, автономія) полягає в тім, що ці поняття не мають остаточної дефініції, яка б визначала їх фіксоване місце в системі норм і цінностей. На думку Г. Мора, орієнтаційні поняття припускають нормативну тенденцію, конкретизацію якої ще варто знайти; вони означають орієнтацію, про яку ми знаємо, але продовжуємо її шукати [10, с. 78]. У цьому випадку, саме адекватна критичність і прагнення до пошуку імпліцитного аксіологічного змісту зазначених понять дозволяє уникнути перетворення їх в Абсолюти, Істини й Гранднаративи, недоступні для інтерпретації, і, отже, закриті для суспільного цілеполягання.

На даний момент існує певна традиція визначення національної єдності у наукових публікаціях та правових актах [7; 12; 14; 15]. Прикладом розгляду цієї проблематики є Універсал національної єдності, в якому, - у редакції від 3 серпня 2006 року, - цілісність, унітарність та соборність зазначаються серед непорушних принципів існування української держави [15]. У цьому ж документі визначається українська мова як основа самоідентифікації народу та держави (п. 12), а також до дій, спрямованих на досягнення національної єдності, включено забезпечення цілісності мовно-культурного простору (п. 13). Вищезазначені фактори, в цілому, окреслюють ті міфологеми, що пов'язані з категорією єдності, адже саме єдність територіальна, політична, соціокультурна використовуються політичними силами як базові фрейми, на основі яких надбудовуються гранднаративи справедливості, права та свободи.

В тексті документу з цього приводу зазначається, що «реалізація положень цього Універсалу, які будуть покладені в основу діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України і Кабінету Міністрів України, можлива лише за умови національної єдності та згуртованості політичних сил» [15]. Дискусія, що вибухнула з приводу документу, а також той факт, що не всі політичні сили досягли вказаної вище згуртованості щодо положень з національної єдності (документ не підписано лідером БЮТ Юлією Тимошенко), безперечно, впливають на реалізацію програми. Але цей факт також свідчить про неготовність до подолання розбіжностей та створення спільного простору.

Аналізуючи політичні та правові реалії України, Л. Рябошапка та С. Рутар зазначають, що існує «трагічний поділ усередині українських політичних еліт, розкол країни на дві частини за ментально-історичною та політичною ознаками» [12]. В цьому контексті автори, спираючись на результати соціологічних досліджень Центру ім. О. Разумова, визначають конфліктогенність ситуації через різницю геокультурних та геополітичних орієнтацій та їх чітко окреслену географічну локалізацію. Таким чином, тут виокремлюються основні риси розколу як ментально-поведінкового протистояння, що гальмує суспільний розвиток. Щодо національної єдності, автори порівнюють Універсал національної єдності з Третім універсалом української Центральної Ради і порушують важливе питання стосовно імітації політики національної єдності. Саме така імітація, на нашу думку, і призводить до виникнення міфологем єдності замість її фактичної реалізації.

На особливу увагу заслуговує також паралель між національною єдністю та захистом «життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз» [14], вказана у Стратегії національної безпеки України від 12 лютого 2007 року. Антоніна Колодій, кажучи про стан національної спільноти, розглядає «проблему суспільної інтеграції і громадянської національної консолідації як чинники, що підвищують здатність спільноти успішно відвертати внутрішні та зовнішні загрози» [7]. В цьому контексті авторка визначає зміст концепту патріотизму, зокрема, суспільного (цивільного), як чинника, орієнтованого на країну, на суспільство, що передбачає пріоритет соціальних цінностей перед політичними. Саме такий патріотизм, що виступає, на думку А. Колодій, як цінність і риса національної інтеграції, може бути засобом забезпечення загальнонаціональної ідентичності парасолькового типу, яка об'єднує громадян незалежно від етнічної приналежності. Втім, аналізуючи складнощі інтеграції України, авторка вже у 2004 році відносить до об'єктивних причин те, що «регіони різняться як за культурою, так і за економічною та соціальною структурою» [7]. До суб'єктивних причин, на думку А. Колодій, належить «роздмухування міжнаціонального та міжрегіонального протистояння заради [...] вузько групових цілей – втримання влади та монопольного накопичення власності» [7]. Навіть зважаючи на те, що з моменту публікації відбулись неодноразові кардинальні зрушення у системі української влади, втім, слід наголосити на актуальності зазначеного вище суб'єктивного критерію. Існування міфологем єдності та розколу, їх стереотипізація та поширення, дійсно, залишається для України понятійним полем невпинних політичних спекуляцій.

Міфологеми, що виникають в інформаційному просторі, претендують, як правило, на роль понять, орієнтаційних для даного суспільства. Але їхня некритичність і поверховість, а часом і суперечливість, приводять до того, що приватні політичні імплікації фіксуються в «загальноприйнятій» дефініції й блокують суспільну орієнтацію. Сюди можна віднести атрибутивну для «Свого» справедливість, традиційне обвинувачення «Чужого» у недемократичності, маніпуляцію мовним питанням і розмитістю національної ідеї, характерні для сучасної України.

Міфологізація «єдності» і «розколу» часто супроводжує пошуки національної ідеї. В інформаційному просторі існують заклики до єдиної позиції, що легітимувала б українську національну свідомість [5]. Найчастіше єдність стверджується через протиставлення ритуалам і міфологемам, у яких Україна виступає залежною. Наприклад, у виданні «Український Тиждень» піднімалася проблема єдиної української історичної пам'яті в трактуванні Великої Вітчизняної

війни, різкій критиці піддавалися ідеї "об'єднання" російської й української проєкції історії [5]. Міфологема «консолідації нації», як різновид зазначеної вище, досить інтенсивно використовується в трактуванні історичних подій. Приміром, в 2007 році В. Ющенко реалізував цю міфологему у своєму інтерв'ю виданню «День», говорячи про Голодомор. Він указав, що «ми фільтруємо все, що об'єднує, робить українців більш універсальним і мудрим народом» [13]. У цій же публікації відбита спроба створити негативний «гранднартив» в українській ідеї - Голодомор 1932-1933 років замінюється концептом «Великий Голод». В обговоренні необхідності кримінальної відповідальності за заперечення Голодомору відбитий пошук остаточної дефініції, що закриває концепт для ціннісних інтерпретацій. Спроби десакралізації цього концепту, розпочаті в інформаційному просторі в 2010 році, привели до загострення міфологеми інакшості й міфологеми «розколу» [16].

Міфологема «розколу» в Україні має ряд особливостей. По-перше, з огляду на дискурсивну негомогенність українського соціуму, що проявляється в розриві між „центром” і „периферією”, Сходом і Півднем і Центром і Заходом, складно говорити про синхронність розвитку етнічної й політичної української нації. Це стає перешкодою у формуванні цілісної Я-концепції українського суспільства, адже соціокультурні коди прийняттого і чужорідного перебувають у стадії бурхливого формування під впливом суперечливих факторів. Слід зазначити розбіжності в інтерпретації базових фреймів „влада”, „демократія”, „єдність”, „нація”, що перешкоджають формуванню цілісної Я-концепції, оскільки ці невідповідності поширюються засобами масової інформації на цільову аудиторію громадян, що підтримують ті або інші політичні сили. Особливої уваги заслуговує фрейм толерантності, який варто розглядати в контексті понятійного розподілу, запропонованого М. Уолцером, як терпимість (tolerance), тобто відношення, з одного боку, і толерантність (toleration), тобто дія, в іншій перспективі [1, с. 6]. Саме цей фрейм здатен сприяти дискурсивному вирішенню протиріч, що виникають у контексті міфологеми «розколу». На думку С. Каца, встановлення „кількості демократії” (характеристик політичних установ), що суспільство здатне витримати, долаючи внутрішні й зовнішні проблеми й погрози, є викликом [1, с. 7]. Реакція на цей виклик, - відповідь через засвоєння певних фреймів, - є визначальною для соціокультурної кодової структури суспільства, і саме пошук цієї відповіді спостерігаємо в сучасному українському соціумі.

При цьому в інформаційному просторі ідеологічний розкол між південно-східними регіонами, з одного боку, і центральними й західними, з іншого боку, згадується саме як міф, що впливає на соціальну реальність, а не виникає з її. Міфологема, багаторазово використовувана в інтересах різних політичних сил, пояснюється в публікаціях як прояв постмодерністської тенденції фрагментації й навіть як причина «непорозуміння усередині нації» [13; 8]. З'являється закритий для інтерпретації «гранднартив» Розколу, що блокує орієнтацію суспільства. Спроби десакралізації Розколу приводять до виникнення нових міфологем. Приміром, запропонований у виданні «Український Тиждень» аналіз протиріч і абсурдностей українського міфу про розкол супроводжується створенням міфологеми, що заміщує попередню, про необхідність приєднання до НАТО, щоб «Росія не з'їла вроздріб» [8].

Наступний аспект проблеми єдності і розколу пов'язаний з мовною ситуацією в Україні. З одного боку, він реалізується в міфологізації української мови, з іншого боку - у міфологізації двомовності й потреби в другій державній мові.

На державному рівні ідея того, що «коли нація має свою мову – вона незнищенна» [2] реалізується протягом останніх 10 років у загальноукраїнському заході Національної радіокомпанії України – Всеукраїнському диктанті національної єдності, що традиційно має місце у День української писемності та мови. Метою Диктанту національної єдності визначається необхідність «з'ясувати, наскільки добре знають рідну мову, а ще – продемонструвати солідарність з усіма, хто любить і шанує рідне слово, хто хоче, щоб українці спілкувалися державною мовою і зберегли її для нащадків» [6]. Втім, зміна концепту від нейтрального «радіодиктанту рідної мови» до політизованого «диктанту національної єдності» також окреслює понятійне поле міфологізації мовного питання. Зокрема, у повідомленні Першого національного телевізійного каналу від 9 листопада 2010 року, перевіряючи роботи політиків, що брали участь у заході, викладач Олександр Авраменко визначив кращу роботу. І питання мови одразу перейшло у площину актуалізації стереотипних уявлень, оскільки політик відреагував на високу оцінку своєї роботи реплікою: «А ви кажете, Партія регіонів не знає української мови!» [6]. Отже, декларація цього заходу в інформаційному просторі як прояву єдності не повністю відповідає реальності, де зберігаються міфологеми україномовного Заходу України та російськомовного Сходу.

У цьому контексті можна порівняти публікації «Одна мова або дві: тези й контртези» і «Міф двомовності», що містять полеміку щодо мовної ситуації в Україні. У першій статті здійснюється деміфологізація уявлення про те, що українська мова зникне, якщо російська одержить рівний з нею статус. У той же час, аналізується теза «Україна для україномовних українців», негативне значення якої, на думку автора статті, усувається легалізованою двомовністю [4]. Друга стаття, у якій, втім, не заперечується, що насильницька українізація не краще насильницької русифікації, являє собою спробу зняти мовне питання з обговорення як «міф» і штучну проблему [11]. Винятковий статус української мови як державної в цій і подібній публікаціях абсолютизується. Але, що є важливим, ця абсолютизація, у свою чергу, спирається на міф про те, що жителі східних регіонів України не володіють українською мовою. В інформаційному просторі нерідко можна зустріти висловлювання про те, що вони відрізняються «органічним неприйняттям необхідності знати, хоча б пасивно, українську мову» [11], а також про те, що «молодь у Луганській області з російських каналів довідується про Україну» [3]. Тим часом, факти не підтверджують цього поспішного узагальнення. У всеукраїнських і міжнародних конкурсах з української мови Південь та Схід традиційно посідають призові місця. Тільки в 2010 році: у X Міжнародному конкурсі з української мови імені Петра Яцика для учнів 3-11 класів серед переможців фігурують представники Харкова, Миколаєва, Херсона й Сімферополя поряд з учнями з інших регіонів; у всеукраїнському студентському конкурсі «Великі українці, відоме й невідомі» третє місце посіла студентка Харківського національного університету імені В. Каразіна, і цей перелік далеко не повний.

До того ж, серед трьох переможців Всеукраїнського диктанту національної єдності - священик російського походження Олександр Овчинников, який перейшов на українську мову 10 років тому. Подібні факти в інформаційному просторі вступають у конфлікт із міфологемами «незнання української мови» і «винятково російськомовного населення південно-східної України». Також ці спостереження вказують на нестабільність та неспроможність моделі мовного розколу, яка політизується та розповсюджується в інформаційному просторі.

Висновки. Таким чином, можна дійти низки висновків щодо особливостей стереотипних уявлень про національну єдність та розкол в інформаційному просторі сучасної України.

По-перше, під впливом глобальних інтеграційних та диференційних тенденцій сучасності відбувається певний дрейф ідентичності. Національна єдність розглядається як одночасне ствердження спільного прийнятного всередині соціокультурного простору і як визначення внутрішніх та зовнішніх факторів чужорідного, що впливають на уявлення про інакшість і здатні в деяких ситуаціях сприйматись як загроза вказаному простору. Отже, створення стереотипних уявлень про національну єдність і розповсюдження цієї міфологеми через ЗМІ призводить до сегментації на прийнятних Своїх, нейтральних Інших і небезпечних Чужих з наголосом на першій категорії інакшості. Розкол або поляризація в контексті диференційних тенденцій сучасності може бути розглянутий як абсолютизація багатоманітності, перетворення її на соціальну та політичну проблему через штучне акцентування конфліктогенних чинників такої багатоманітності в інформаційному просторі.

По-друге, Стратегія національної безпеки та Універсал національної єдності визначають національну єдність як фактор успішності реагування на зовнішні та внутрішні загрози. Втім, декларативний характер окремих положень вказаних документів, а також відсутність згуртованості політичних сил та панування негативних стереотипів призводять до імітації політики національної єдності та використання цього фрейму як засобу впливу на громадську думку через інформаційний простір.

По-третє, міфологізація мовної ситуації в Україні також знаходиться під впливом уявлень про національну єдність, що реалізуються через концепт одномовності, та розкол, що зображується як двомовність та опозиція україномовного та російськомовного населення. Це призводить до сприйняття ситуації як ментально-поведінкової поляризації всередині України, незважаючи на фактичну неспроможність стверджень про чітку географічну локалізацію мовних та соціокультурних уподобань. Тому неприйняття «остаточної» дефініції орієнтаційних понять (нація, справедливість, демократія, єдність) і запобігання застигання міфологем у тверді «гранднаративи» - основні умови, здатні створити для України інформаційний імунітет до некомунікативного поділу міфологем на ідеологічно прийнятні й ідеологічно неприйнятні.

Список літератури

1. Democracy is a Discussion II: The Challenges and Promise of a New Democratic Era : Ed. by Sondra Myers [Text]. - New London: Connecticut College, 1998. – 69 p.
2. Диктант національної єдності // Kyiv Post [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kyivpost.com/ua/news/society/detail/89166/>
3. Дністровий А. Прагматизм успіху / А. Дністровий // Український Тиждень. - 2010. - № 23 (136) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ut.net.ua/art/169/0/4006/>
4. Заславський О., Іванов І. Одна мова чи дві: тези й контртези / О. Заславський, І. Іванов // День. – 2010. - № 110. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/300891>
5. Зашкільняк Л. Залежна від політиків / Л. Зашкільняк // Український Тиждень. - 2010. - № 25-26 (138-139). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ut.net.ua/art/167/0/4064/>
6. Знання рідної мови перевірили політики: сьогодні вони написали радіодиктант // Перший національний [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://1tv.com.ua/uk/news/2010/11/09/2391>

7. Колодій А. Національна єдність і патріотизм як чинники національної безпеки / А. Колодій. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://political-studies.com/?p=541>
8. Коломієць І. Пізній розпад доби постмодерну і його наслідки І. Коломієць // Український Тиждень. - 2010. - № 25-26 (138-139). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ut.net.ua/online/207/0/45/>
9. Малахов В.А. Уязвимость любви [Текст] / В.А. Малахов. – К.: Дух і літера, 2005. – 560 с.
10. Мор Г. Чи потребують сучасні суспільства орієнтацій і чи може їх надати філософія? : Пер. з німецької: Марія Култаєва [Текст] / Г. Мор // Філософська думка. – 2010. - № 2. – С. 68-83.
11. Райхель Ю. Міф двомовності / Ю. Райхель // День. – 2010. - № 110. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/300892/>
12. Рябошапко Л., Рутар С. Від універсалів української Центральної Ради – до Універсалу національної єдності: політико-правовий вимір / Л. Рябошапко, С. Рутар [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/439/>
13. Сірук М. Уроки Голодомору / М. Сірук // День. – 2007. - № 191. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/190764>
14. Стратегія національної безпеки України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
15. Універсал національної єдності [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0010100-06>
16. Як фальсифікували історію // Український Тиждень. - 2010. - № 25-26 (138-139). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ut.net.ua/art/167/0/4066/>

Балінченко С.П. Особенности представления о единстве и расколе в информационном пространстве независимой Украины // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Философия. Культурология. Политология. Социология. – 2011. – Т.24 (63). – № 2. – С. 168-174.

Статья посвящена определению особенностей и последствий реализации представлений о национальном единстве и расколе в информационном пространстве современной Украины. Рассмотрена правовая база, определяющая изменения в этих представлениях, в частности, Стратегию национальной безопасности Украины и Универсал национального единства, а также механизмы распространения мифологем единства и раскола через СМИ. Отдельное внимание уделяется стереотипным представлениям о языковой ситуации в Украине.

Ключевые слова: единство, информационное пространство, национальная безопасность.

Balinchenko S. Peculiarities of Unity and Polarization Presentation in the Informational Space of Independent Ukraine // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Philosophy. Culturology. Political sciences. Sociology. – 2011. – Vol.24 (63). – № 2. – P. 168-174.

The article is aimed at defining the peculiar features and the consequences of the stereotypes of unity and polarization in the informational space of modern Ukraine. There have been analyzed the normative acts having impact on the stereotypes, as well as the mechanisms of distribution of the social myths of unity and polarization in the mass-media. As a peculiar problem, there stands out the language situation in Ukraine.

Keywords: unity, informative space, national safety.

Статья поступила в редакцию 20.11.2010